

Ο λόγος του αίματος της Μήδειας ως η διπλή εγγραφή της ανάγκης: η ανάγκη της Μήδειας για φονική εκδίκηση και η ανάγκη του θεϊκού κόσμου / φύσης για επιβολή της κοσμικής / θεϊκής δίκης¹⁰⁶⁴

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ

Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας,

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Περίληψη

Στο έργο του Ευριπίδη «Μήδεια» υπάρχει μία πληθώρα αναφορών της Μήδειας, της Τροφού και του Χορού στο θέμα της αδικίας/της ύβρεως και της δίκης. Οι αναφορές αυτές είναι αμφίσημες, γεγονός το οποίο επιτρέπει να εγγραφονται τόσο στο συναισθηματικό επίπεδο του λόγου του αίματος της Μήδειας όσο, όμως, και στο ηθικό, σε «ανθρώπινο» και σε «μη ανθρώπινο» -κοσμικό/θεϊκό πλαίσιο αναφοράς. Τη σύνδεση αυτή ανάμεσα στα δύο επίπεδα διασφαλίζει η αναφορά στον γάμο της ηρωίδας με τον Ιάσονα και στην παράλληλη εκφορά εκ μέρους του του γαμήλιου όρκου με την επίκληση των θεών. Φορέας αυτής της, πολλαπλά εγγραφόμενης, απόδοσης δικαιοσύνης, επιβολής της δίκης είναι ο λογισμός του αίματος της Μήδειας ως λογισμός του φόνου που περιλαμβάνει την παιδοκτονία. Ο λογισμός της αυτός, στη συγκεκριμένη περίπτωση, λειτουργεί ως μία μηχανή της ανάγκης, την οποία επινόησε τόσο η ίδια όσο και οι θεοί- δηλαδή, λειτουργεί

1064. Το παρόν κείμενο αποτελεί -με κάποιες τροποποιήσεις- υποκεφάλαιο της πρόσφατης μελέτης μου: Το βλέμμα και το αίμα. Μη αναπαραστατικές συσπειρώσεις του τραγικού στον Ευριπίδη. Το παράδειγμα της Μήδειας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2015.

ως μηχανή της ανάγκης της Μήδειας για φονική εκδίκηση και ως μηχανή της ανάγκης του θεϊκού κόσμου/φύσης για επιβολή της κοσμικής/θεϊκής δίκης.

I

Στο έργο του Ευριπίδη Μήδεια υπάρχει μία πληθώρα αναφορών της Μήδειας -αλλά και της Τροφού και του Χορού- στο θέμα της αδικίας¹⁰⁶⁵ και της ύβρεως.¹⁰⁶⁶ Οι αναφορές αυτές είναι αμφίσημες, γεγονός το οποίο επιτρέπει να εγγραφούν από την ίδια, αλλά -ώς έναν βαθμό- και από τον Χορό και την Τροφό, τόσο στο συναισθηματικό επίπεδο του λόγου του αίματος της ίδιας -όπως και η αναφορά στην προδοσία εκ μέρους του Ιάσονα- όσο, όμως, και στο ηθικό, σε «ανθρώπινο» και σε «μη ανθρώπινο» - κοσμικό / θεϊκό πλαίσιο αναφοράς.¹⁰⁶⁷ Εξίσου αμφίσημη είναι η εκ μέρους της αναφορά στη συναφή με την έννοια της αδικίας και της ύβρεως -ή μάλλον, και ακριβέστερα: στην εγγενώς σχεδόν συνυφασμένη με αυτήν- έννοια της δίκης, μέσα στο δυναμικό πλαίσιο - δίπολο αδικία / ύβρις-δίκη.¹⁰⁶⁸ Εγγράφεται, λοιπόν, και αυτή τόσο στο συναισθηματικό πλαίσιο της εκδίκησης για την προδοσία όσο και στο ηθικό, σε «ανθρώπινο» και σε «μη ανθρώπινο»-κοσμικό / θεϊκό πλαίσιο αναφοράς.¹⁰⁶⁹

Τη σύνδεση τόσο ανάμεσα στο συναισθηματικό και στο ηθικό επίπεδο όσο και ανάμεσα στο ηθικό-«ανθρώπινο» επίπεδο και στο ηθικό-κοσμικό / θεϊκό επίπεδο, κατά τη Μήδεια αλλά και -ώς ένα βαθμό- για τον Χορό και την Τροφό, διασφαλίζει η αναφορά στον γάμο της Μήδειας με τον Ιάσονα και στην παράλληλη εκφορά εκ μέρους του του γαμήλιου όρκου με την επίκληση των θεών.¹⁰⁷⁰

Επομένως, η εγκατάλειψη του γάμου του με τη Μήδεια, εκ μέρους του Ιάσονα, είναι για τη Μήδεια και -ώς ένα βαθμό- για τον Χορό και την Τροφό:

1065. Βλ. για παράδειγμα: Μήδεια, στ. 26, 165, 207, 314, 578, 580, 692.

1066. Όπ.π. στ. 255-256, 603, 782, 1061, 1366, 1380.

1067. Όπ.π. στ. 22, 160-161, 267, 332, 625.

1068. Όπ.π. στ. 261, 267, 767, 1232.

1069. Βλ. χαρακτηριστικά: «- Ζεύς σοι τάδε συνδικήσει-» (στ. 158) και η μετάφραση: «- ο Δίας στο δίκιο σου βοηθός θα γίνει» (47) - ομιλεί ο Χορός: «ὦ Ζεῦ Δίκη τε Ζηνός Ἥλιου τε φῶς, / νῦν καλλίνικοι τῶν ἐμῶν ἐχθρῶν, φίλοι, / γενησόμεσθα κείς ὁδὸν βεβήκαμεν· / νῦν δ' ἔλπεις ἐχθροὺς τοὺς ἐμοὺς τείσειν δίκην» (στ. 764-767) και η μετάφραση: «Ω! Δία και Δίκη, φως του Ἴηλιου, τώρα / απ' τους εχθρούς θα πάρουμε, καλές μου, / σίγουρη νίκη, μπήκαμε στο δρόμο· / τώρα το ελπίζω, θα μου το πληρώσουν» (99) - ομιλεί η Μήδεια: «ὄς ἡμῖν σὺν θεῷ τείσει δίκην» (στ. 802) και η μετάφραση: «που θα τον ξεπληρώσω / με τη βοήθεια του θεού» (101) - (Ευριπίδης, Μήδεια, εισαγωγή - σχόλια: φιλολογική ομάδα Κάκτου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1994).

1070. Βλ. για παράδειγμα: στ. 21, 22, 161, 492, 495.

*Προδοσία*¹⁰⁷¹

Κυρίως σε συναισθηματικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας, αλλά, ορισμένως, και σε ηθικό.

*Ατιμία*¹⁰⁷²

Κυρίως σε ηθικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας, αλλά, ορισμένως, και σε συναισθηματικό.

Αδικία και ύβρις: Κυρίως σε ηθικό επίπεδο

- (α) Σε «ανθρώπινο» - ηθικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας, αλλά, ορισμένως, και σε συναισθηματικό: παραβίαση της (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) αίσθησης περί δικαίου.
- (β) Σε «μη ανθρώπινο» - κοσμικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας: ανατροπή της θεϊκής τάξης του κόσμου / φύσης - ασέβεια προς αυτήν και προς τους εγγυητές της / θεούς. Η αδικία και η ύβρις αυτή, συνδέεται μέσω της παρουσίας μιας άφευκτης και αδιαμφισβήτητης αναγκαιότητας, με την απαίτηση απόδοσης - επιβολής της δίκης, τόσο «στο ανθρώπινο» όσο και στο «μη ανθρώπινο»-κοσμικό / θεϊκό επίπεδο.

Στην περίπτωση αυτή η δίκη είναι:

Εκδίκηση σε συναισθηματικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής -κυρίως- ατομικής βαρύτητας,¹⁰⁷³ άρα, ικανοποιεί το ατομικό συναίσθημα.

Ποινή για την ύβριν, την αδικία και την ατιμία. Λειτουργεί δηλαδή παράλληλα (α) σε «ανθρώπινο» ηθικό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας: άρα, ικανοποιεί την ατομική και συλλογική / κοινωνική αίσθηση περί δικαίου. (β) Σε «μη ανθρώπινο» - κοσμικό / θεϊκό επίπεδο σημασιολογικής και βιωματικής (ατομικής και συλλογικής / κοινωνικής) βαρύτητας: αποκατάσταση της θεϊκής τάξης του κόσμου / φύσης, τιμωρία για την ασέβεια προς αυτήν και προς τους εγγυητές της - θεούς.

*

1071. Βλ. για παράδειγμα: στ. 17, 206.

1072. Βλ. για παράδειγμα: στ. 438, 696, 1354.

1073. Βλ. για παράδειγμα: στ. 163-166, 1050.

Ας εξετάσουμε, ωστόσο, τι ακριβώς θεωρεί ο Χορός ότι συμβαίνει, ως αποτέλεσμα, σε κοσμικό επίπεδο, εξαιτίας της αθέτησης των γαμήλιων όρκων του Ιάσονα τους οποίους έδωσε με τη σύγχρονη επίκληση των θεών:

«ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαί,
καὶ δίκαια καὶ πάντα πάλιν στρέφεται.
ἄνδρά σμῖεν δόλια βουλαί, θεῶν δ'
οὐκέ τι πίστις ἄραρε·

...

βέβακε δ' ὄρκων χάρις, οὐδ' ἔτ' αἰδῶς
Ἑλλάδι τᾶ μεγάλα μένει, αἰθερία δ' ἀνέπτα».¹⁰⁷⁴

Ὡστε, η εγκατάλειψη του γάμου του από τον Ιάσονα, η οποία σημαίνει ταυτόχρονα την αθέτηση των γαμήλιων όρκων που έδωσε με την επίκληση των θεών, είναι ασέβεια απέναντι στους θεούς. Και η ασέβεια αυτή, απέναντι στους θεούς είναι, παράλληλα και τελικά, ασέβεια απέναντι στην κοσμική θείκη τάξη, απέναντι στη -ρητά θεωρούμενη ως- ιερή τάξη του κόσμου /της φύσης, με αποτέλεσμα την ανατροπή της, την αδικία. Επομένως, η κοινωνική τάξη ως γάμος έχει ως εγγυητή της τη θείκη -κοσμική τάξη- άρα, η ανατροπή της μιας, είναι -συγχρόνως και αφεύκτως- ανατροπή της άλλης, είναι αδικία.

Ακριβώς την ίδια αυτή σύνδεση μεταξύ της τάξης των δύο κόσμων, «του ανθρώπινου» και του «μη ανθρώπινου» - ιερού /θείου κόσμου /φύσης, υποτυπώνει και η Μήδεια στον πρώτο της διάλογο με τον Ιάσονα, εγγράφοντας «το ανθρώπινο» προσωπικό και συγχρόνως ρητά κοινωνικό σε κοσμικό:

«ὄρκων δὲ φρούδη πίστις, οὐδ' ἔχω μαθεῖν
ἧ θεοὺς νομίζεις τοὺς τότε' οὐκ ἄρχειν ἔτι,
ἧ κοινὰ κεῖσθαι θέσμι' ἀνθρώποις τὰ νῦν,
ἐπεὶ συνοίσθ' α' εἰς ἔμ' οὐκ εὖορκος ὢν».¹⁰⁷⁵

Αυτή, όμως, η συμπεριφορά του Ιάσονα έχει ως τελικό αποτέλεσμα αυτός να είναι: «ἔχθιστος», (στ. 467) όχι μόνον σε εκείνην, αλλά σε όλους, σε θεούς και ανθρώπους, σε ανθρώπους και θεούς: Ὡστε, η αθέτηση των όρκων του γάμου σημαίνει κάτι του οποίου δεν έχει επίγνωση ο άνδρας Ιάσων και του οποίου έχουν επίγνωση μόνον οι γυναίκες, η Μήδεια και ο Χορός. Επειδή οι όρκοι

1074. στ. 410-440· και η μετάφραση: «Πίσω πηγαίνουν τα ιερά / νερά των ποταμών / κι ανάποδα γυρίζουν / δικαιοσύνη κι όλα. Των αντρών / γεμάτοι δόλο οι στοχασμοί και η πίστη / για τους θεούς λιγότεψε.../ Το σέβας χάθηκε των όρκων, πάει, / δεν έμεινε ντροπή στην ξακουσμένη / Ελλάδα, εχάθη στον αιθέρα» (69-71).

1075. στ. 492-495· και η μετάφραση: «Η πίστη πάει των όρκων / κι ούτε μπορώ να ξέρω τι λογάξεις / πως οι θεοί που κυβερνούσαν τότε, δεν κυβερνούνε τώρα ή πως εμπήκαν / καινούργιοι νόμοι στους θνητούς; Το ξέρεις / πως ορκοπάτης φάνηκες σε μένα» (75).

του γάμου δόθηκαν με την επίκληση των θεών και επειδή ο γάμος είναι θεσμός κοινωνικός, η αθέτησή τους εκ μέρους του είναι ανατροπή - αμφισβήτηση της κοινωνικής τάξης - των θεσμών και συγχρόνως είναι αμφισβήτηση - ανατροπή της ιερότητας της κοσμικής τάξης, εφόσον εγγυήτρια της τήρησης της πρώτης έχει δεδηλωμένα θεθεί, στην περίπτωση αυτή, η κοσμική / θεϊκή τάξη, η ιερότητα της κοσμικής τάξης, της θεϊκής τάξης του κόσμου / η ιερότητα της φύσης. Αν έτσι έχουν τα πράγματα κατά τη Μήδεια και τον Χορό, κατά τον Χορό και τη Μήδεια, τότε η διαδικασία του λόγου του αίματος της Μήδειας ως λογισμού του φόνου, εγγράφεται «στο ανθρώπινο» προσωπικό/ συναισθηματικό επίπεδο ως εκδίκηση, αλλά, συγχρόνως, εγγράφεται «στο ανθρώπινο» - κοινωνικό (ηθικό και θεσμικό) ως απόδοση δικαιοσύνης, δίκης, για την αδικία της παράβασης της ηθικής και θεσμικής κοινωνικής τάξης. Εγγράφεται, επίσης, στο «μη ανθρώπινο» - θεϊκό / κοσμικό ως απόδοση δίκης για την αδικία του μη σεβασμού της ιερότητας της κοσμικής τάξης - της θεϊκότητας της τάξης του κόσμου / φύσης, η οποία δεδηλωμένα είχε γίνει αποδεκτή και είχε κληθεί ως εγγυήτρια της κοινωνικής - ηθικής και θεσμικής- τάξης.

Ποιος, ωστόσο, καλείται να είναι ο φορέας αυτής της, πολλαπλά εγγραφόμενης, απόδοσης δικαιοσύνης, επιβολής της δίκης;

Η απάντηση στο κεφαλαιώδες αυτό ερώτημα είναι μία και μοναδική: η ίδια η Μήδεια. Όπως διακριβώσαμε ήδη, η ίδια θεωρεί ότι ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου είναι και «ανθρώπινη» - προσωπική εκδίκηση, είναι όμως και επιβολή της δίκης για την «ανθρώπινη» κοινωνική / ηθική - θεσμική αδικία, και είναι, τέλος, η επιβολή της δίκης για τη σύγχρονη αδικία η οποία έχει συντελεστεί σε «μη ανθρώπινο» - θεϊκό / κοσμικό επίπεδο. Το ότι η Μήδεια επιτελεί αυτό το, πολλαπλά εγγραφόμενο, έργο της επιβολής της δίκης για την -πολλαχώς εννοούμενη- αδικία, επίσης το πρεσβεύει -όπως διαπιστώσαμε-, ως έναν βαθμό, και ο Χορός - μέχρι εκείνο το σημείο που ο λόγος του αίματος της Μήδειας ως λογισμός του φόνου θα περιλάβει στις μηχανές του και την παιδοκτονία.

*

Με βάση αυτή την αντίληψη της Μήδειας και του Χορού για τον ρόλο και τη σημασία του λόγου του αίματός της ως λογισμού του φόνου, μπορούμε περαιτέρω να εννοήσουμε μία σειρά από πολύ σημαντικά, συναφή προς τα προηγούμενα, ζητήματα. Αυτά είναι τα εξής: (α) Το γιατί η προμνημονευθείσα - προηγουμένως παρατεθείσα, βαρύνουσα, αναφορά του Χορού στη σημασία της αθέτησης των όρκων του γάμου από τον άνδρα - Ιάσονα, έπεται αμέσως μετά τη διαβεβαίωση της Μήδειας ότι οι γυναίκες είναι αξιότατοι και αποτελεσματικοί δράστες του κακού, δηλαδή, στην περίπτωση της, του φόνου

- πολλαπλώς εννοούμενης δίκης.¹⁰⁷⁶ (β) Το γιατί αμέσως μετά την προμνημονευθείσα - προηγουμένως παρατεθείσα, βαρύνουσα, αναφορά του Χορού -τη γενική αλλά προδήλως συγκεκριμένη- στη σημασία της αθέτησης των όρκων του γάμου από τον άνδρα - Ιάσονα, λέγεται -από τον ίδιο τον Χορό- εντελώς προκλητικά, αλλά και πέρα για πέρα -εκ πρώτης όψεως- αινιγματικά, ότι:

«τὰν δ' ἔμᾶν εὐκλειαν ἔχειν βιοτὰν στρέψουσι φᾶμαι·
ἔρχεται τιμὰ τῷ γυναικείῳ γένει·
οὐκέτι δυσκέλαδος φάμα γυναϊκας ἔξει».¹⁰⁷⁷

Αυτό το εξαιρετικά εγκωμιαστικό που λέγεται για τις γυναίκες, γενικά και αινιγματικά, άπαξ από τον Χορό ως περιεχόμενο αναφοράς, αμέσως μετά τη γενική αναφορά στην πολλαπλή ανατροπή της τάξης: προσωπικής, κοινωνικής, και θεϊκής κοσμικής από τους άνδρες -η οποία όμως έχει ως βάση της -αφόρμηση /αιτία της τον συγκεκριμένο άνδρα, τον Ιάσονα-, το επαναλαμβάνει η Μήδεια για τον εαυτόν της. Η αναφορά είναι μεν στην περίπτωση αυτή συγκεκριμένη, δεν παύει όμως να είναι και αυτή αινιγματική:

«τῶν γὰρ τοιούτων εὐκλεέστατος βίος».¹⁰⁷⁸

Πρόκειται και πάλι για την «εὐκλειαν» των γυναικών, και πρόκειται συγκεκριμένα για την «εὐκλειαν» της Μήδειας και πρόκειται για την «εὐκλειαν» της Μήδειας, η οποία ίσως διευκολύνει την άρση της αινιγματικότητας της γενικής αναφοράς του Χορού στην «εὐκλειαν» των γυναικών, καθώς αυτής της αναφοράς, προηγείται η διευκρίνιση του τι αφορούν όλα εκείνα τα οποία συγκροτούν «τὴν εὐκλειάν» της. Πληροφορούμαστε, λοιπόν, ανατρέχοντας σε όσα έχει μόλις διαβεβαιώσει σε σχέση με τον εαυτόν της, τα ακόλουθα: ότι διαθέτει έναν λογισμό του αίματος από τον οποίον απουσιάζει η δειλία, η αδυναμία και η πονοψυχία και στον οποίον είναι παρούσα η σκληρότητα προς τους εχθρούς.¹⁰⁷⁹ Ένας τέτοιος λόγος του αίματος, ένας λόγος του αίματος με αυτά τα γνωρίσματα και χαρακτηριστικά, είναι ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου ο οποίος σχεδιάζει και θα εκτελέσει τη διπλή δολοφονία και την παιδοκτονία.

Καταλήγουμε, συνθέτοντας: Μετά τη γενική διαβεβαίωση της Μήδειας ότι οι γυναίκες -και προφανώς η ίδια- έχουν αποτελεσματικότερο λογισμό του

1076. Βλ. στ. 408-409: «γυναῖκες... / κακῶν δὲ πάντων τέκτονες σοφώταται» και η μετάφραση: «για το κακό μεγάλη η μαστοριά μας» (69).

1077. στ. 415-420 και η μετάφραση: «η ζωή μου / θα γίνει ξακουστή· μεγάλη δόξα / θα στεφανώσει τις γυναίκες κι ούτε / φήμη κακιά ποτέ θα τις αγγίξει» (69).

1078. στ. 810 και η μετάφραση: «τι όποιος έχει τέτοιες γνώμες, / μία πολυδόξαστη ζωή περνάει» (103).

1079. Βλ. στ. 803-809 - ένα μέρος του χωρίου (στ. 807-808).

αίματος ως λογισμό του φόνου, προκειμένου να εκδικούνται για τις προσωπικές - συναισθηματικές αδικίες των ανδρών τις οποίες αυτές υφίστανται -όπως, ασφαλώς, είναι αυτή του Ιάσονα απέναντί της-, ο Χορός ενεργεί ως εξής: προβαίνει αφενός μεν στη γενική διαπίστωση ότι οι άνδρες -όπως, εναργώς, ο Ιάσων- διαπράττουν συγχρόνως κοσμική και κοινωνική αδικία όταν είναι αυτουργοί της προσωπικής - συναισθηματικής αδικίας έναντι των γυναικών, αφετέρου δε στη γενική διαβεβαίωση ότι οι γυναίκες θα καταστούν «εὐκλειείς». Η Μήδεια, θα επανέλθει αργότερα μέσα στην κειμενική πραγματικότητα, για να διευκρινίσει, να καταστήσει συγκεκριμένο, το πώς μία γυναίκα, όπως εκείνη, καθίσταται «εὐκλειής» -και μάλιστα, «εὐκλειεστάτη»-, αφού υποστεί την αδικία από έναν άνδρα. Στην περίπτωση αυτή, μία τέτοια γυναίκα, όπως είναι εκείνη, λειτουργεί έναν αποτελεσματικότερο - όπως προκύπτει από την περιγραφή των κύριων γνωρισμάτων του- λόγο του αίματος ως λογισμό του φόνου, και αποδίδει έτσι ως γυναίκα - δίκη για την αδικία που έχει υποστεί σε προσωπικό - συναισθηματικό επίπεδο από έναν άνδρα, και σε σχέση με την οποία έχει επίγνωση ότι συγχρόνως είναι αδικία σε κοινωνικό / θεσμικό - ηθικό και σε κοσμικό -της ιερότητας της φύσης- επίπεδο.¹⁰⁸⁰ Επομένως: μία γυναίκα, είναι «εὐκλειής» όταν, όπως η Μήδεια, αφού υποστεί την αδικία, από έναν άνδρα, επιβάλλει ακολούθως -άτεγκτα και απαρέγκλιτα- την ανάγκη της δίκης σε προσωπικό - συναισθηματικό, κοινωνικό και σε κοσμικό -της ιερότητας της φύσης- επίπεδο.

Η αδικία της Μήδειας από τον Ιάσονα δεν είναι μία αδικία, η οποία δεν έχει αναφορά στο φύλο· πρόκειται για την αδικία του άνδρα Ιάσονα απέναντι στη γυναίκα Μήδεια. Πρόκειται για μία έμφυλη αδικία η οποία έχει ως κοινωνικό ορίζοντα αναφοράς την παρουσία και τη θέση ενός εκάστου φύλου μέσα στην κοινωνία της εποχής και της σχέσης μεταξύ των φύλων. Από την έποψη αυτή, η συγκεκριμένη προοπτική του Χορού και της Μήδειας έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προσθέτει μία ακόμη προοπτική στο συγκεκριμένο πάντοτε ζήτημα της αδικίας της Μήδειας από τον Ιάσονα: αποτελεί, συγχρόνως και παράλληλα, μία έμφυλη κοινωνική κριτική για τη θέση της γυναίκας, για τη στάση της κοινωνίας των ανδρών έναντι της γυναίκας, αλλά και μία σαφή αναφορά εμπιστοσύνης στην οντική, συναισθηματική, βουλευτική, νοητική δυνατότητα της γυναίκας να αποκαταστήσει την αδικία, την προσωπική και γενική απέναντί της.¹⁰⁸¹ Στο πλαίσιο αυτό του σχετικού, έμφυλου, σύμπαντος

1080. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Μήδεια, αμέσως πριν εκκινήσει την περιγραφή του λόγου του αίματός της ως λογισμού του φόνου που επιβάλλει την δίκη και διασφαλίζει την «εὐκλειαν» της, αναφέρεται στην παράλληλη, στο κοσμικό - θεϊκό επίπεδο, εγγραφή της αδικίας η οποία απαιτεί -με τη σειρά της- την δίκη (βλ. στ. 802).

1081. Για μία τέτοια, έμφυλη, κοινωνική κριτική, πυκνή, εύστοχη, και σφοδρή, βλ. τον λόγο

λόγου, η επιχειρούμενη από τον Χορό και τη Μήδεια, σύνδεση της αδικίας και της ύβρεως προς την γυναίκα-φύση, με τον κόσμο-φύση, έχει την ακόλουθη σημασία: η αδικία και η ύβρις προς τη γυναίκα-φύση είναι συγχρόνως αδικία-ύβρις προς τον όλον κόσμο-Φύση, του οποίου η γυναίκα-φύση είναι μέρος του - υπό την προοπτική αυτού του ιδίου, του κόσμου-Φύσης. Επομένως, η ιερότητα, και, άρα, ο σεβασμός προς την ιερότητα του κόσμου-Φύσης, περιλαμβάνει απαρέγκλιτα και τον σεβασμό προς τη γυναίκα-φύση. Ως εκ τούτου, ο μη σεβασμός προς τη γυναίκα-φύση, περιλαμβάνει αναπόφευκτα και το μη σεβασμό προς την ιερότητα του κόσμου - Φύσης, και ως τέτοια, θα πρέπει να τιμωρείται, από εκείνην και μόνον εκείνην που υφίσταται την αδικία-απουσία σεβασμού. Άρα: η τιμωρία αυτή προς τον ασεβή / αδικούντα άνδρα, είναι τιμωρία-δίκη για την ασεβεία προς τη γυναίκα-φύση και συγχρόνως τιμωρία-δί-

της Μήδειας προς τον Χορό, στους στίχους 226-258· ακολούθως, ζητά την συμπαράσταση του Χορού, την εχεμύθειά του, όσον αφορά το πρώτο σχέδιο του λογισμού του φόνου ως φονικής εκδίκησης εναντίον του Ιάσονα, της νέας του συζύγου και του πατέρα της Κρέοντα (βλ. στ. 259-266)· μάλιστα, στο τέλος (στ. 265-266) δηλώνει η Μήδεια το ίδιο που διαπιστώσαμε ότι θα δηλώσει και αργότερα (βλ. στ. 409 - παράθεση και μετάφρασή του στη σημείωση 328): η γυναίκα «αν προδοθεί στον έρωτά της, πιο φόνισσα απ' αυτήν δεν γίνεται άλλη» (57).

Ο Χορός, συμφωνώντας, προφανώς, τόσο με την κριτική της Μήδειας για τη θέση της γυναίκας όσο και με την απόφασή της να τιμωρήσει τον άνδρα της Ιάσονα, αποδέχεται να είναι εχέμυθος συμπαραστάτης της, καθώς θεωρεί ότι αυτή έχει δίκαιο να διαπραξεί αυτούς τους φόνους, μετά το πένθος το οποίο της προξένησε η εγκατάλειψή της από τον Ιάσονα (βλ. σχετικά, στ. 267-268).

Ωστόσο, με τη σειρά μας, ας προσέξουμε: Ο ήδη προσεκτικός Ευριπίδης δεν αντιμετωπίζει υπό -για να χρησιμοποιήσουμε έναν αναχρονισμό- 'ουσιοκρατική' προοπτική την έννοια «γυναίκα», αλλά υπό 'ονοματοκρατική' - ούτε, βέβαια, την αντιμετωπίζει υπό την προοπτική του μισογύνι ή του πρωτο-φεμινιστή: (α) Η ίδια η Μήδεια σπεύδει να δηλώσει ότι είναι σε πολλά «διάφορος» (στ. 580) από πολλούς «βροτούς» (στ. 580) -επομένως: από άνδρες και γυναίκες-, ενώ παράλληλα, διαπιστώνουμε τη μετάβασή της από 'το ανθρώπινο' -(έστω) έμφυλο/γυναικείο- στο 'μη ανθρώπινο': πιο διακριβωμένα, από μία στιγμή και έπειτα, μετά την απόφασή της να προχωρήσει στη διάπραξη της παιδοκτονίας, ο Χορός θα παύσει να της συμπαρίσταται, λίγο δε πριν και αμέσως μετά την παιδοκτονία θα την χαρακτηρίσει πολλαπλά με έναν τρόπο ο οποίος την εντάσσει οντικά στον 'μη ανθρώπινο'/στον θεικό, δηλαδή στον της ιερότητας της φύσης κόσμο (βλ., σχετικά, το υποκεφάλαιο 2.2.2.1.3.). (β) Η ίδια η Μήδεια ομολογεί ότι, μέσα στο 'ανθρώπινο', τελεί σε ένα καθεστώς συναισθηματικής ερημίας, ξενότητας, μοναξιάς και εχθρότητας (βλ., σχετικά, το υποκεφάλαιο 2.2.2.1.1.) και συγχρόνως σε ένα καθεστώς κοινωνικής φυγής, εξορίας και περιπλάνησης (βλ. σχετικά, το υποκεφάλαιο 2.2.2.1.2.)· και οι δύο αυτές ομολογίες της, όμως, προεικάζουν την προαναφερθείσα οντική της μετάβαση στο 'μη ανθρώπινο'. Άρα, η Μήδεια μόνον ως προς το προμνημονευθέν, συγκεκριμένο, ζήτημα της ηθικής, κοινωνικής και συναισθηματικής αδικίας/προδοσίας της από τον άνδρα (της) Ιάσονα, και ως προς το πρώτο της σχέδιο να δολοφονήσει τον ίδιο, τη νέα του σύζυγο και τον πατέρα της, έχει τη συμπαράσταση του Χορού· επομένως, μόνον στο πλαίσιο αυτό και σε αυτό μόνον νομιμοποιείται η ισχύς της προπαρατεθείσας έμφυλης αναφοράς μας σε αυτήν και στη σχέση της με τον Χορό.

κη για την ασέβεια προς την ιερότητα του όλου κόσμου-Φύσης, του οποίου η γυναίκα-φύση είναι αναπόσπαστο μέρος.

Καταλήγοντας: Από την προηγηθείσα αφήγηση απουσίαζε η αναφορά στους θεούς, η οποία είναι παρούσα στον λόγο της Μήδειας και του Χορού. Πρόκειται για μία εσκεμμένη μετα-γραφή του λόγου τους από την κειμενική πραγματικότητα την απευθυνόμενη σε ένα κοινό της εποχής, το οποίο είχε την ανάγκη αυτής της αναφοράς (ίσως, ως Ενική αναφορά, να την έχει ανάγκη ακόμη και σήμερα), στη στοχαστική ποιητική του Ευριπίδη. Στο πλαίσιο της, άλλωστε, είναι «μῶρος»,¹⁰⁸² ανοησία, το να πιστεύει κάποιος/α στα «παλιά παραμύθια»¹⁰⁸³ περί θεών.¹⁰⁸⁴ Τα «παλαιά» αυτά «παραμύθια» είναι, όμως, -μας πληροφορεί και πάλι η στοχαστική του ποιητική- χρήσιμα, γιατί εκφοβίζουν τους ανθρώπους να μην διαπράξουν την αδικία.¹⁰⁸⁵

II

Ας παρακολουθήσουμε, όμως, τη Μήδεια, αυτήν η οποία έχει ως γυναίκα τη συμπαράσταση -όπως μόλις διακριβώσαμε- «του ανθρώπινου» - των γυναικών του Χορού για την αδικία την οποίαν υπέστη από έναν άνδρα, τον άνδρα της τον Ιάσονα. Θα πρέπει να θυμηθούμε ότι έχει τη συμπαράστασή τους όταν ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου σχεδιάζει το τριπλό φονικό-όταν, ωστόσο, καταλήγει στη διπλή δολοφονία και στην παιδοκτονία, χάνει την συμπαράσταση του προαναφερθέντος «ανθρώπινου» και μεταβαίνει στο «μη ανθρώπινο» αυτήν, λοιπόν, τη στιγμή της μετάβασής της, τον τρόπο της και τα σημαινόμενά του, ας παρακολουθήσουμε με συντομία.

Είμαστε στη στιγμή αυτής της μετάβασης από «το ανθρώπινο» στο «μη αν-

1082. Βελλερεφόντης, απ. 286, στ. 3, Augustus Nauck (εκδ.) (1889). *Tragicorum Graecorum fragmenta*, 2η έκδ., Teubner, Lipsiae, σελ. 445.

1083. Και το κείμενο: «τῶ παλαιῶ ... λόγῳ», στο ίδιο, στ. 3.

1084. Και το κείμενο: «ἐν οὐρανῶ θεοῖς», στο ίδιο, στ. 1. Και οι δύο μεταφραστικές αποδόσεις από τη φιλολογική ομάδα Κάκτου, Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια: Ευριπίδη, Μήδεια, Αποσπάσματα 2, Κάκτος, Αθήνα 2013, σελ. 185.

1085. Βλ. σχετικά το απόσπασμα -κατά πάσα πιθανότητα- από το έργο του Ευριπίδη «Σίσυφος», βλ. Hermann Diels & Walter Kranz (1952). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 6η έκδ., Weidmann, Berlin, τόμ. I, 88 B25. Το απόσπασμα αυτό από το σατυρικό δράμα «Σίσυφος» αποδίδεται από τους Diels και Kranz στον Κριτία. Πρόσφατα, όμως, οι Albrecht Dihle (1977, «Das Satyrspiel 'Sisyphos'», *Hermes* 105/1, σελ. 28-42), Charles Kahn (1997, «Greek Religion and Philosophy in the Sisyphus fragment», *Phronesis* 42/3, σελ. 247-262), και ο George B. Kerferd (1981/1999, Η σοφιστική κίνηση, μτφρ. Π. Φαναράς, Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, σελ. 86, 263-264), το αποδίδουν πλέον στον Ευριπίδη.

θρώπινο», αυτής πλέον της «συνδικιάς»¹⁰⁸⁶ της με τους θεούς, είμαστε στη στιγμή που η «ανάγκη» του λόγου του αίματος ως λογισμού του φόνου καταλήγει στο να περιλάβει στην εκδίκηση και την παιδοκτονία. Η Μήδεια έχει ήδη, κατ' επανάληψη, πρόσφατα κλάψει¹⁰⁸⁷ και συνεχίζει να κλαίει - δακρυρροεί· ωστόσο, δεν κάνει μόνον αυτό, αλλά και κάτι άλλο: «κατηφεί ὄμμα».¹⁰⁸⁸ δηλαδή: έχει το βλέμμα της στο χώμα και είναι συγχρόνως -ενώ έχει το βλέμμα της στο χώμα- σκυθρωπή.

Ο παιδαγωγός σπεύδει να την ερωτήσει και για τα δύο συμβάντα:

«τί δαὶ κατηφεῖς ὄμμα καὶ δακρυρροεῖς;»¹⁰⁸⁹

Η Μήδεια θα του απαντήσει, με τρόπο τέτοιο ώστε αυτός να ερμηνεύσει και τα δύο προαναφερθέντα συμβάντα της συμπεριφοράς της.

Ας προσέξουμε, για λίγο ακόμη, πριν παραθέσουμε την απάντησή της και δοκιμάσουμε να τη σχολιάσουμε· η Μήδεια -όπως προμνημονεύσαμε- κλαίει ήδη καθώς βλέπει τα παιδιά της και ως μητέρα, στο πλαίσιο «του ανθρώπινου», θρηνεί ήδη που θα τα σφάξει. Όμως τώρα, ενώ συνεχίζει να κλαίει, δεν κάνει πλέον, τη στιγμή αυτή, μόνον αυτό· έχει στρέψει το βλέμμα προς το «μη ανθρώπινο», το χώμα, και είναι σκυθρωπή.

Ακριβώς αυτή η διπλή κίνησή της υπάρχει ως αναφορά -ας ανακαλέσουμε στη μνήμη- και στον λόγο της Τροφού: Για τη Μήδεια πληροφορούμαστε κατ' αρχήν ότι «λιώνει μες στα δάκρυα»¹⁰⁹⁰ και αμέσως μετά με έμφαση λέγεται ότι «οὐτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὐτ' ἀπαλλάσσοις γῆς / πρόσωπον».¹⁰⁹¹ δηλαδή, δεν σηκώνει ούτε για μία στιγμή τα μάτια της από τη γη και έχει σκυμμένο το κεφάλι της. Αυτῆς της επισημάνσεως έπονται ευθύς στη συνέχεια οι οικείες πλέον αναφορές του λόγου της Τροφού στη μετάβαση της Μήδειας από «το ανθρώπινο» στο «μη ανθρώπινο» ως πέτρας και ως τρικυμισμένης θάλασσας,¹⁰⁹² ενώ λίγο αργότερα εντοπίζεται και η εξίσου πλέον οικεία αναφορά στη μετάβαση

1086. Βλ. στ. 158 και 802.

1087. Βλ., για παράδειγμα, στ. 903, 905, 922, 929. Στην τελευταία περίπτωση, «στρέψασα λευκήν... παρηίδα» (στ. 923)* θρηνεί τα παιδιά της (πρβλ. στ. 929), όπως και στην αρχή «στρέψασα πάλλευκον δέριον» (στ. 30)**, θρηνεί τον πατέρα της, την οικογένεια και την πατρίδα της που πρόδωσε, και για τον άντρα της που την εγκατάλειψε (πρβλ. στ. 13-35).

* Και η μετάφραση: «μονάχα τον ολόλευκο λαμό της / στρέφει» (35).

** Και η μετάφραση: «το μάγουλό σου / το χλωμό στρέφεις» (111).

1088. στ. 1012.

1089. στ. 1012· και η μετάφραση: «Γιατί κοιτάξεις χάμω και δακρύζεις;» (121).

1090. Πρόκειται για μετάφραση (Τάσος Ρούσσο, Κάκτος 1992, σελ. 35), του στίχου 25: «τὸν πάντα συντήκουσα δακρῦοις χρόνον».

1091. στ. 27-28.

1092. Βλ. στ. 28-29.

της Μήδειας στο «μη ανθρώπινο» ως έχουσα το βλέμμα μαινόμενου για αίμα ταύρου απέναντι στα παιδιά της.¹⁰⁹³ Εδώ, για να επανέλθουμε, η Μήδεια δακρυροεί ως ανήκουσα στον κόσμο «του ανθρώπινου» -όπως και κατ' επανάληψη λίγο προηγουμένως, καθώς βλέπει τα παιδιά της-, αλλά και στρέφει σκυθρωπή το βλέμμα της στη γη, δηλαδή, μεταβαίνει προς το «μη ανθρώπινο». Κάπως αργότερα, και εδώ ο Χορός -αυτήν τη φορά- θα την παρομοιάσει με πέτρα ή σίδηρο επειδή σφάζει τα παιδιά της, την ώρα ακριβώς που αυτή τα σφάζει,¹⁰⁹⁴ ενώ ήδη αυτός ο ίδιος έχει προεικάσει ότι τη στιγμή της σφαγής τους θα είναι πλέον με «ἄδακρυν μοῖραν»,¹⁰⁹⁵ με αδάκρυτη δηλαδή ματιά.

Τώρα, όμως, ευρισκόμαστε ακριβώς στο εν-διά-μεσο· στη στιγμή της μετάβασης από «το ανθρώπινο» στο «μη ανθρώπινο», στη στιγμή της μετάβασης από «τον ανθρώπινο» κόσμο των δακρύων στη σκυθρωπή θέαση του «μη ανθρώπινου» κόσμου - γης- μετά τη σήμανση αυτή, και πριν την προαναφερθείσα βεβαίωση του Χορού ότι η Μήδεια ανήκει στον «ἄδακρυν» «μη ανθρώπινο» κόσμο, υπάρχει η προμνημονευθείσα απάντησή της στο ερώτημα του Παιδαγωγού, το οποίο αφορά -επαναλαμβάνουμε- το πώς, ή γιατί, ανήκει στον «ανθρώπινο» κόσμο και μεταβαίνει στον «μη ανθρώπινο», η οποία είναι η εξής:

«πολλή μ' ἀνάγκη, πρέσβυ· ταῦτα γὰρ θεοὶ
καὶ γὼ κακῶς φρονοῦσ' ἔμηχανησάμην».¹⁰⁹⁶

Πρέπει, είναι λοιπόν μεγάλη ανάγκη, να συμβαίνει αυτό, να συμβαίνει εκείνη τη στιγμή εκ μέρους της η μετάβαση από «το ανθρώπινο» στο «μη ανθρώπινο». Αυτή, την αμέσως επόμενη στιγμή, θα είναι πλέον μέρος του «μη ανθρώπινου», όχι βέβαια γιατί διαπράττει τον διπλό φόνο, αλλά γιατί ως Μήδεια - πέτρα, ως Μήδεια - σίδερο, ως Μήδεια - ταύρος, ως Μήδεια - Ερινύα, ως Μήδεια - Σκύλλα, ως Μήδεια - βουητό του πελάγους, ως Μήδεια - λέαινα, θα διαπράξει την παιδοκτονία.

Η αιτιολόγηση αυτού του πρέπει, αυτής της μεγάλης ανάγκης, εκ μέρους της είναι εξίσου ενδιαφέρουσα: αυτή η μεγάλη ανάγκη, το αναπόφευκτο πρέπει, που οδηγεί τη μηχανή του λόγου του αίματος ως λογισμού του φόνου στην παιδοκτονία, που οδηγεί το λόγο του αίματος ως λογισμό του φόνου στη μηχανή της παιδοκτονίας, είναι μία μηχανή ανάγκης που την επινόησε η ίδια, δηλαδή ο λόγος του αίματός της ως λογισμός του φόνου, και οι θεοί.

Τι σημαίνει, ωστόσο, αυτή η απάντηση; Κατ' αρχήν, πρόκειται για την ομο-

1093. Βλ. στ. 92-93.

1094. Βλ. 1279 -1280.

1095. στ. 861.

1096. στ. 1013-1014 και η μετάφραση: «Γιατί έτσι πρέπει, γέρο· βοηθημένη / απ' τους θεούς και το άστοχο μυαλό μου / εγώ τα μηχανεύτηκα όλα τούτα» (121).

λογία της ότι η μετάβασή της από «τον ανθρώπινο» κόσμο των δακρύων στον «μη ανθρώπινο» της πέτρας, της λέαινας, της Σκύλλας, της Ερινύας, του ταύρου και του τρικυμισμένου πελάγους, είναι κάτι που το διέπει η ανάγκη, μία ανάγκη θεμελιωμένη διττά· αφενός στον λόγο του αίματός της ως λογισμό του φόνου, ο οποίος εδράζεται στο ακραίο συναίσθημα του πενθούντος έρωτος που μαίνεται και γεννά την ανάγκη ικανοποίησής του ως εκδίκηση μέσω του φόνου / των φόνων, αφετέρου, θεμελιωμένη στον πρώτο αντι-λογισμό της, τον αντι-λογισμό, ο οποίος ως εκ του περιεχομένου του είχε τη δυνατότητα -όπως διακριβώσαμε ήδη- διπλής εγγραφής του: τόσο στον «ανθρώπινο» κόσμο της εκδίκησης αλλά και της ηθικής όσο και στον κόσμο τον «μη ανθρώπινο» της κοσμικής-θεϊκής δικαιοσύνης.¹⁰⁹⁷ Επομένως, ο κόσμος των θεών, ο «μη ανθρώπινος» κόσμος, της έδωσε τη δυνατότητα να τεχνουργήσει μία μηχανή δίκης για την αδικία που υπέστη. Όταν, όμως, αυτή η μηχανή δίκης θα περιλάβει και τον φόνο των παιδιών της, ο «ανθρώπινος» κόσμος -όπως γνωρίζουμε- αποσύρεται από τη συμπαράστασή του, και τότε μένει μόνον η εκ μέρους της αναφορά στον «μη ανθρώπινο», στον ιερό / θεϊκό κόσμο της φύσης, για να συνεχίσει απρόσκοπτη την πορεία της η μηχανή της ανάγκης της για δίκη η οποία καταλήγει να συμπεριλαμβάνει και την παιδοκτονία. Άλλωστε, ο «μη ανθρώπινος» αυτός κόσμος, ο θεϊκός κόσμος της φύσης, ο κόσμος των θεών, όχι μόνον προσφέρει στον λόγο του αίματός της ως λογισμό του φόνου τη δυνατότητα μίας εγγραφής της δίκης σε αυτόν -εγγραφής που θα περιλαμβάνει και την παιδοκτονία-, αλλά φαίνεται ότι της προσφέρει και κάτι άλλο πολύ σημαντικό, όπως παρατηρεί αργότερα η ίδια. Της τα φέρνει ευνοϊκά στην πράξη,¹⁰⁹⁸ έτσι ώστε να πραγματοποιηθούν τελικά όλα όσα αυτή μηχανεύτηκε, και στα οποία «το ανθρώπινο», ο Χορός, η Τροφός, ο Παιδαγωγός, ο Άγγελος, ο Ιάσων, η σύζυγος του Ιάσονα, ο Κρέων, δεν θα δυνηθούν να παρέμβουν για να τα εμποδίσουν, είτε γιατί τα αγνοούν ως σχέδια, ως πράξεις -κατά τη στιγμή της τέλεσής τους-, ως δόλους, είτε γιατί -όπως ο Χορός- είναι παρόντες και σχεδόν αυτόπτες, αλλά δεν τολμούν να παρέμβουν, εκδηλώνοντας μόνον την πρόθεση για παρέμβαση και την ηθική τους καταδίκη και τον αποτροπιασμό.¹⁰⁹⁹

Η προπαρατεθείσα απάντησή της, λοιπόν, για να συνοψίσουμε, είναι η αναφορά στην ανάγκη της «συνδικίας», δηλαδή της από κοινού επιβολής της

1097. Βλ. την ενότητα I του παρόντος κεμένου.

1098. «θεῶν ποριζόντων καλῶς» (στ. 878)- πρόκειται για τραγική ειρωνεία, στο πλαίσιο του παραπλανητικού της δεύτερου διαλόγου με τον Ιάσονα. Ο Ιάσων νομίζει ότι εκείνη εννοεί πως οι θεοί τα φέρνουν ευνοϊκά τώρα για εκείνη και τα παιδιά, εφόσον αυτός παντρεύτηκε την κόρη του Κρέοντα· εκείνη εννοεί πως καλά προχωρεί το σχέδιο παραπλάνησής του που ανελίσσεται και περιλαμβάνει την προσφορά των δολοφονικών δώρων προς τη νέα του σύζυγο.

1099. Βλ. στ. 1271-1281.

δίκης από τη Μήδεια και από τους θεούς, η οποία επιβάλλει ο λογισμός του αίματός της ως λογισμός του φόνου να μεταβεί από «τον ανθρώπινο» κόσμο των δακρύων στο «μη ανθρώπινο» - θεϊκό κόσμο της φύσης: τον κόσμο της πέτρας, του σιδήρου, της λέαινας, του τρικυμισμένου κύματος, του ταύρου, της Σκύλλας και της Ερινύας, και να εγγραφεί σε αυτόν ως λογισμός και ως πράξη, ως λογισμός του φόνου που περιλαμβάνει και την παιδοκτονία και ο οποίος διέπεται από τη «μη ανθρώπινη» αναγκαιότητα να καταστεί -και έχει τη δύναμη της «μη ανθρώπινης» αναγκαιότητας να καταστεί- πράξη, ακόμη και παιδοκτόνος πράξη.